

PRESEDNIČKI SISTEM I PREZIDENCIJALIZAM U EVROPI**

Apstrakt

Predsednički sistem podele vlasti i prezidencijalizacija jesu pojmovi koji se uglavnom povezuju sa Sjedinjenim Američkim Državama, Latinskom Amerikom i Afrikom. Kao vid podele vlasti, predsednički sistem je nastao donošenjem Ustava SAD 1787. godine, a pokušaji „pravnog transplantovanja” tog ustavnog rešenja su se po pravilu završavali neuspehom – izrazitom prevagom izvršne naspram drugih grana vlasti, što se u delu literature označava kao „prezidencijalizam”. Ovaj isti termin se pak od strane drugih autora koristi i da označi svaki vid narastanja uloge predsednika republike u jednom sistemu, izvan onoga što je predviđeno teorijskim modelom balansa vlasti.

Kada je reč o Evropi, u njoj postoji svega nekoliko primera (pokušaja) implementacije predsedničkog sistema vlasti. Kiparska Republika i Republika Turska (od ustavnih amandmana iz 2017. godine) usamljeni su primeri njegove deklarativne primene. Postavlja se pitanje da li je posredi sistem kakav postoji u SAD, ili je i ovde reč o nekom vidu prezidencijalizacije. Takođe, primetno narastanje uloge predsednika republike u evropskim polupredsedničkim sistemima (posebno posle ustavnih promena u Rusiji 2020. i u Belorusiji 2022. godine) ostavlja prostor za razmatranje i analizu – da li je u tim državama posredi prezidencijalizacija u širem smislu, ili ne. U kontekstu navedenih dilema, autor pokušava da pruži jedan pregled trenutne situacije po pitanju (neadekvatnog) položaja predsednika Republike u više zemalja Starog kontinenta.

Ključne reči: predsednički sistem, prezidencijalizam, polupredsednički sistem, Evropa, Republika Turska, Kiparska Republika, ustavno pravo.

1. Uvod

Predsednički sistem podele vlasti predstavlja jednu od tekovina američke ustavnopravne tradicije i u toj zemlji se uspešno primenjuje sve od donošenja

* Naučni saradnik u Institutu za uporedno pravo, Beograd, docent na Pravnom departmanu Državnog univerziteta u Novom Pazaru, miroslav.djordjevic@yahoo.com

** Rad je nastao kao rezultat naučnoistraživačkog rada Instituta za uporedno pravo koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2023. godini (evidencioni broj: 451-03-47/2023-01/200049 od 3. 2. 2023).

Ustava 1787. godine pa do danas (naravno, uz niz modifikacija do kojih je vremenom dolazilo). Pravna istorija beleži brojne pokušaje pravne transplantacije ovog sistema, posebno u zemljama Latinske Amerike i Afrike, koji su se u praksi završavali izvitoperenjem – znatnom prevagom izvršne na račun drugih grana vlasti, te pretvaranjem predsedničkog sistema u tzv. prezidencijalizam. Pojmovi predsedničkog sistema i prezidencijalizma se u literaturi, po pravilu, ne vezuju i za Evropu, koja tradicionalno baštini parlamentarni sistem (u više njegovih varijanti), kao i polupredsednički sistem čiji se nastanak, po pretežnoj oceni doktrine, vezuje za Ustav Francuske V Republike iz 1958. godine (mada se možda kao takav može okarakterisati i još stariji Ustav Vajmarske Nemačke iz 1919. godine¹). Međutim, na „Starom kontinentu” danas ipak postoji nekoliko primera (pokušaja) implementacije predsedničkog sistema vlasti. Kiparska Republika i Republika Turska (od ustavnih amandmana iz 2017. godine) predstavljaju usamljene primere njegove (makar deklarativne) primene. Postavlja se pitanje da li su posredi predsednički sistemi u njihovoj „čistoj formi”, kakva se sreće u SAD, ili je i ovde reč proklamovanim predsedničkim sistemima iza kojih se u stvari krije prezidencijalizam.

O „prezidencijalizaciji” se u literaturi ponekad govori i u situacijama kada predsednik neke države koja ne pripada predsedničkom sistemu vlasti, pravno ili faktički ima tolika ovlašćenja da dolazi do ozbiljnog disbalansa u međusobnom odnosu vlasti. Kao primer se često navodi Ruska Federacija („iako ruski Ustav proklamuje ideju podele vlasti, u praksi predsednik ima i izvršna i zakonodavna ovlašćenja, što nosioca ove funkcije može učiniti daleko moćnijim od predsednika u predsedničkom sistemu, odnosno premijera u parlamentarnom sistemu”²), zatim Belorusija, ali i niz drugih evropskih zemalja polupredsedničkog sistema vlasti.

2. Predsednički sistem i jačanje egzekutive

Većina autora u pokušaju objašnjenja predsedničkog sistema vlasti tom zadatku pristupa deskriptivno. Čitalac se uglavnom upućuje na SAD kao model ovakvog sistema, naglašava se značaj sistema „kočnica i ravnoteža” („*checks and balances*”), a potom se opisuju pojedinosti njihovog funkcionisanja.³ Ima i drugih autora, koji ovome pristupaju konciznije⁴, pa tako valja pomenuti definiciju Đovanija Sartorija koji kaže da je „jedan sistem predsednički ako, i samo ako šef države (predsednik): 1) proističe iz narodnog izbora; 2) ne može mu tokom njegovog unapred utvrđenog mandata biti izglasano nepoverenje u parlamentu; 3) predsedava ili na drugi način upravlja vladama koje sam imenuje”⁵. Pritom, kako

¹ D. Simović, *Polupredsednički sistem*, Beograd 2008, 161.

² R. Albert, *Presidential Values in Parliamentary Democracy*, *I-CON* 2/2010, 226.

³ Tako npr. *Enciklopedija političke kulture*, Beograd 1993, 931; R. Marković, *Ustavno pravo*, Beograd 2014, 183.

⁴ Pregled važnijih definicija vidi u: Darko Simović, Vladan Petrov, *Ustavno pravo*, Beograd 2018, 318–319.

⁵ Đ. Sartori, *Uporedni ustavni inženjering*, Beograd 2003, 105.

sam Sartori primećuje, sistem „*checks and balances*” nije vezan isključivo za predsednički sistem vlasti, već egzistira i van njega (u Ustavu Republike Srbije, koja spada u zemlje polupredsedničkog sistema⁶, navodi se da se „odnos tri grane vlasti zasniva na međusobnom proveravanju i ravnoteži”⁷).

Ideja podele vlasti je stara (njene preteče se nalaze u političkim i filozofskim učenjima, biblijskim i bliskoistočnim izvorima, grčkim i rimskim modelima vlasti, kao i u američkoj političkoj teoriji), ali nezaobilazna i dan danas kada se govori o modernom konstitucionalizmu.⁸ „Amerikanci su prilikom stvaranja Ustava SAD iz 1787. godine pretekli Francuze” u usvajanju Monteskejevog koncepta podele vlasti – smatra se da ga je ovaj Ustav najdoslednije primenio, stvorivši tako „predsednički sistem vlasti”, u kome ipak ne može biti reči o „čistoj” podeli vlasti, jer je tako nešto „prosto nemoguće”.⁹ Smatra se da su SAD primer „krute podele vlasti”, po sistemu da zakonodavna vlast pripada dvodomnom predstavničkom telu, sudska – sudovima, a čitava izvršna vlast predsedniku republike (po sistemu tzv. „hijerarhijske egzekutive”, na čijem vrhu je predsednik).¹⁰ Sistem „kočnica i ravnoteža” podrazumeva ovlašćenja nosilaca jedne vlasti prema drugoj, što dovodi do „delimičnog mešanja („*partial blend*”) grana vlasti u nadi očuvanja opšteg balansa vlasti.¹¹

Tako je Monteskejev teorijsko-filozofski koncept podele vlasti našao svoju praktičnu primenu u SAD. Tomas Flejner piše: „Medison i drugi ustavni oci su dedogmatizirali dogmu o podeli vlasti, koju Monteskeje verovatno nikada i nije rigidno razumeo, već je smatrao da se vlasti u državi organizuju institucionalno i lično. Državna vlast mora stoga biti podeljena na različite ličnosti, kao i na različite organe. Oni se moraju međusobno proveravati i deliti ovlašćenja druge vlasti, kao i imati nezavisna ovlašćenja za donošenje odluka. Dakle, dok predsednik ima pravo da sam bira članove svog kabineta i najviše zvaničnike, Senat mora odobriti njegov izbor. Kongres može koristiti opoziv da smeni predsednika i sudije Vrhovnog suda. S druge strane, predsednikovo pravo suspenzivnog veta može zakomplikovati zakonodavni proces u Kongresu, a Vrhovni sud može proglasiti zakone Kongresa neustavnim. (...) Nijedna od tri vlasti nije superiorna ili inferiorna u odnosu na druge. Državni suverenitet je zasnovan na sve tri vlasti istovremeno.”¹²

Ovlašćenja predsednika u Ustavu SAD su maglovita i uglavnom načelnog karaktera. Viševjekovna praksa je ova ovlašćenja pak u znatnoj meri iskristalisala, a u doktrini se konstatuje da je, nasuprot prvobitnim strahovima očeva osnivača od

⁶ M. Đorđević, *Suspenzivni veto predsednika republike*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2020, 139.

⁷ Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006 i 115/2021, čl. 4. st. 3.

⁸ R. Albert, 209.

⁹ D. Popović, *Comparative Government – In the Early Twenty-First Century*, Belgrade 2017, 30.

¹⁰ M. Đorđević (2020), 24.

¹¹ H. Bruff, “The President and Congress: Separation of Powers in the United States of America”, *Adelaide Law Review* 2/2014, 207–208.

¹² T. Fleiner-Gerster, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin – Heidelberg 1995, 331–332.

„tiranije parlamenta”¹³, postepeno dolazilo do širenja vlasti i sve veće dominacije predsednika republike. Ističe se takođe da to nije u nesaglasnosti sa Ustavom i njegovim ciljevima, pošto evolucija egzekutive u vodeću političku snagu predstavlja prirodan razvoj ustavnog poretka Sjedinjenih Država.¹⁴

Uopšte posmatrano, Smerdel je u pravu kada kaže da „moć, nezavisno od primene određenog sistema organizacije vlasti, ima tendenciju koncentracije u rukama egzekutive”.¹⁵ O težnjama za koncentracijom vlasti u rukama izvršne vlasti u Evropi pisalo se još pre jednog veka. Američki autor Čarls Martin, pišući o Vajmarskoj Nemačkoj, navodi da ona ima „distinktivne predsedničke, ali i parlamentarne attribute”, da Nemci nisu zadovoljni „pukom ceremonijalnom ulogom predsednika” te da „postoji svaki razlog za jakog predsednika u Nemačkoj: tradicija i sklonosti neće tek tako odumreti – godine autokratske vlasti zahtevaju jaku egzekutivu, Nemci vole da vladaju i vole da se njima vlada”.¹⁶ Vajmarski Ustav je tako predsedniku tadašnje Nemačke davao vrlo široka ovlašćenja¹⁷, a osim toga, na raspolaganju su mu stajala i posebno snažna ovlašćenja iz člana 48 Vajmarskog ustava, koja su predviđala da „sa ciljem vaspostavljanja javnog reda i sigurnosti”, on može preduzeti posebne mere, koje uključuju donošenje uredbi sa zakonskom snagom, upotrebu vojske, kao i ograničavanje i ukidanje niza važnih osnovnih prava.¹⁸

Interesantno je da je vrlo slično konstataciji pomenutog američkog autora Martina („Nemci vole da vladaju i vole da se njima vlada”) rezonovao i ruski predsednik Boris Jeljcin kada je za ruski Ustav rekao: „Neću poreći da su predsednička ovlašćenja po nacrtu Ustava značajna. Šta očekujete? Kako se možemo osloniti na parlament u zemlji koja je navikla na careve i vođe...”¹⁹. Slično je o razlozima za pojedina rešenja srpskog Ustava iz 1990. godine, poput neposrednog izbora predsednika Republike, pisao jedan od njegovih autora, Ratko Marković: „Svest građana, gotovo pola veka navikavana na jedan isti centar vlasti, htela je i da u novom poretku zna gde je sedište vlasti.”²⁰

3. Prezidencijalizam – terminološka kolebanja

Kada se govori o porastu snage predsednika republike u bilo kome od navedenih primera država i sistema podele vlasti, u literaturi se neretko koristi termin

¹³ R. Albert, 212–213.

¹⁴ V. Mikić, „Kritički osvrt na porast ovlašćenja američke izvršne vlasti”, *Pravni život* 12/2013, 745.

¹⁵ B. Smerdel, „Design and Operation of the Hybrid Presidency – Evaluation of the Power Sharing in the Croatian Top Executive”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 2/2015, 187.

¹⁶ C. Martin, „Growth of Presidential Government in Europe”, *The American Political Science Review* 17/1923, 578–579.

¹⁷ Vid. Vajmarski Ustav Nemačke, čl. 41–49.

¹⁸ Sve to je otvorilo put nastajanju „predsedničke diktature, koja je bila podjednako nemoćna protiv nadolazeće opasnosti, pre svega u vidu NSDAP”. D. Hesselberger, *Das Grundgesetz: Kommentar für die politische Bildung*, Bonn 1996, 249–250.

¹⁹ S. Holmes, „Superpresidentialism and its Problems”, *East European Constitutional Review* 1/1994, 125.

²⁰ R. Marković, „Ka budućem Ustavu Srbije”, *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 2017, 267.

„prezidencijalizam” ili „prezidencijalizacija”. Zato je sada važno ukazati i na izvestan terminološki problem, tj. nedoslednosti koji se po ovom pitanju javljaju.

Klasična, udžbenička definicija pojma prezidencijalizam (ujedno i preovlađujuća u našoj savremenoj literaturi), jeste ona koja pod prezidencijalizmom smatra „sistem koji proizlazi iz predsedničkog sistema, ali koji ne poštuje osnovni zahtev na kojem se taj sistem zasniva, a to je stroga podela vlasti”.²¹ Reč je o procesu koji „podrazumeva deformisanje institucionalne logike predsedničkog sistema u pravcu dominacije šefa države”.²² Ono što je indikativno u definicijama ova tri autora (Marković, Simović, Petrov), jeste da je reč o preteranom narastanju uloge predsednika, tj. distorziji njegovog položaja u *predsedničkom sistemu vlasti*. Branko Smerdel, s druge strane, ističe da „termin ‘polupredsednički sistem’ treba razlikovati od termina ‘prezidencijalizam’, sistema koncentrisane i personalizovane vlasti sa nizom varijacija, od ‘staljinističkog etatizma’ do latinoameričkog ‘kaudilizma’”.²³ Dok kaudilizam može, ali i ne mora biti sporan (sam pojam je širok i može obuhvatiti autoritarne režime iznikle na tlu deklarisanog predsedničkog sistema), uključivanje „staljinističkog etatizma” u takvo shvatanje nesporno proširuje pojam prezidencijalizma jer posredi uopšte nije reč o sistemu podela, već jedinstva vlasti. Takođe, kada se govori o proširivanju polja onoga što se može smatrati prezidencijalizmom, postoje i autori koji pod terminom prezidencijalizam podrazumevaju jačanje predsednika republike *per se*, nezavisno o tome da li je reč o predsedničkom ili kakvom drugom sistemu vlasti.²⁴

Sa druge strane, treba reći i da znatan broj autora pod pojmom „prezidencijalizam” podrazumeva prosto – predsednički sistem. Jezička logika takve upotrebe termina jeste: parlamentarni sistem – parlamentarizam, te stoga: predsednički sistem – prezidencijalizam. Korišćenje termina u ovom kontekstu je rašireno u literaturi na engleskom jeziku, ali se sreće i na našem govornom području.²⁵

4. Kiparska Republika

Kiparska Republika je primer evropske države koja nesporno već decenijama spada u kategoriju zemalja sa predsedničkim sistemom vlasti. Ova ostrvska država je 2004. godine postala članica Evropske unije, uprkos nerešenom

²¹ R. Marković (2014), 188.

²² D. Simović, V. Petrov, 320.

²³ B. Smerdel, 190.

²⁴ Na primer, V. Mikić, *Normativna analiza položaja predsednika Republike i forme prećutne prezidencijalizacije ustavnog uređenja u Republici Srbiji*, Centar za javno pravo, http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Vladimir_Mikic8.pdf, 5. januar 2023; E. Simina Tanasescu, *The President of Romania or the slippery slope of political regime*, http://cachescan.bcub.ro/Simina_Tanasescu/Presidential_regime_of_Ro.pdf, 5. januar 2023.

²⁵ Na primer, Đ. Sartori; D. Boban, „Ustavni modeli polupredsedničkih sustava vlasti u Rusiji i Poljskoj”, *Anali hrvatskog politkološkog društva* 3/2006, 55–82; S. Orlović, Predsednik Republike: konstitucionalno-institucionalne dileme, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 1/2015, 151–164; G. Tanasescu, “Romania and Russia, Cases of Semi-Presidentialism – The Problem of the Presidentialization”, *Romanian Review of Political Sciences and International Relations* 2/2014, 77–88.

teritorijalnom pitanju – postojanju takozvane „Republike Severni Kipar” na severoistočnom delu teritorije. Severni Kipar nije priznat kao nezavisna država ni od jedne države na svetu, osim Turske, a EU smatra da je Kipar u punom obimu svoje teritorije u Uniji, ali se (usled nepostojanja faktičkog suvereniteta na severoistoku) evropsko zakonodavstvo primenjuje samo na delu ovog ostrva, do konačnog rešavanja teritorijalnog spora.²⁶

Usled složene istorije etničkih konflikata ustavni okvir Kiparske Republike je umnogome strukturiran po nacionalnom ključu, slično rešenjima u Bosni i Hercegovini. Važeći Ustav je donet 1960. godine, a potom delimično revidiran 2013. godine. Međutim, za razliku od BiH kiparski sistem vlasti praktično nikada nije u potpunosti zaživeo, jer turski predstavnici od 1963. godine bojkotuju sve javne funkcije.

Po slovu Ustava, izvršnu vlast čine predsednik i potpredsednik Republike, kojima na raspolaganju stoji Savet ministara – sačinjen od sedam grčkih, kao i troje turskih ministara, koje zajednički imenuju predsednik i potpredsednik Republike (funkcija potpredsednika je rezervisana za turskog predstavnika). Predsednik i potpredsednik ministre mogu birati po sopstvenom nahođenju – ta lica ne moraju biti članovi predstavničkog tela. Ustav takođe po nacionalnom ključu propisuje da se turskom ministru mora poveriti ministarstvo finansija, odbrane ili spoljnih poslova (koja su očito označena kao strateška), te da se po ovom pitanju može uspostaviti i sistem rotacije.²⁷ Predsednik Republike je zadužen za izbor grčkih ministara, a potpredsednik – turskih. Sva izvršna vlast je tako koncentrisana u rukama predsednika i potpredsednika, a Savet ministara, sasvim u skladu sa načelima predsedničkog sistema, odgovara samo njima, ne i predstavničkom telu.²⁸

Kiparska Republika u domenu ovlašćenja predsednika Republike beleži još jedan ustavnopravni kuriozitet. Reč je o jednoj od svega nekoliko država na svetu u kojima i dalje postoji institut apsolutnog veta šefa države (najčešće se u tom kontekstu u literaturi pominje Indija). Nosioci prava veta u ovoj zemlji su predsednik, kao i potpredsednik Republike, a svaki od njih dvojice ima pravo ulaganja apsolutnog veta na sve zakone koji se tiču spoljnih poslova, odbrane ili sigurnosti (spisak svega što se pod ovime može podrazumevati naveden je u samom Ustavu²⁹), dok je za sve ostale zakone predviđen klasičan, suspenzivni veto (kontrastno i paradoksalno – u jednom veoma blagom vidu)³⁰. Ovakvo, neobično rešenje jeste deo pokušaja institucionalnog rešavanja etničkog problema koji u ovoj zemlji postoji.

Kako turski predstavnici bojkotuju sve javne funkcije, mesto potpredsednika je od 1963. godine upražnjeno (veto, pa tako i onaj apsolutni, praktično je samo u rukama predsednika), a ministri se ne biraju po nacionalnom ključu. Kiparska

²⁶ https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/cyprus_en, 5. januar 2023.

²⁷ Ustav Kiparske Republike, čl. 46.

²⁸ *Ibid.*, čl. 48. i 49.

²⁹ *Ibid.*, čl. 48, 49. i 57.

³⁰ M. Đorđević (2020), 94.

Republika je jedina članica Evropske unije u kojoj je predviđen predsednički sistem vlasti. Reč je nesporno o demokratskoj državi i nema indicija da je u ovoj zemlji došlo do prezidencijalizacije. Sa druge strane, ustavni okvir Kiparske Republike je donekle nedovršen, usled istorijskih razloga zakomplikovan nacionalnim ključem, te nije do kraja realizovan u praksi.

5. Turska

Važeći Ustav Turske je donet 1982. godine od strane vojne hunte, posle državnog udara koji su 1980. godine sprovele oružane jedinice te zemlje. Ustavnim amandmanima iz 1987, 1995, 2001, 2004. i 2010. godine promenjeno je više od polovine originalnog teksta koji se danas od strane doktrine karakteriše kao „preobiman, pisan teškim jezikom i mestimično nejasan”³¹. Izvornim tekstom Ustava bio je predviđen parlamentarni sistem, mada uz „neuobičajeno obimna ovlašćenja predsednika” i bez jasnog balansa kada je reč o funkciji predsednika Republike, koji je prvobitno biran posredno i nije imao dovoljan legitimitet naspram svojih ovlašćenja.³² Neposredan izbor predsednika je uveden ustavnim amandmanima iz 2007 godine, što je još dodatno osnažilo nosioce ove funkcije.

Pre ustavnih amandmana iz 2017. godine, koji će Turskoj i formalno doneti predsednički sistem vlasti, o potrebi revizije Ustava se argumentovano pisalo i u našoj literaturi, uz ukazivanje da je potrebno „da Ustav pretrpi važne izmene, prvenstveno zbog potrebe turskog društva da bude načinjen formalni raskid sa nasleđem vojne diktature i drugim autoritarnim elementima političkog uređenja te zemlje”³³. No istovremeno je iskazivana i bojazan da revizija može za svrhu imati ispunjenje pojedinačnih ili partijskih interesa, da snaženje ovlašćenja predsednika ne predstavlja samo po sebi proces koji bi trebalo da naiđe na osudu stručne i opšte javnost, ali i da se „najavljeno uvođenje predsedničkog sistema, koji predstavlja važan ustavotvorni cilj aktuelnog predsednika i parlamentarne većine, čini suvišnim i štetnim”³⁴.

Neuspeli pokušaj državnog udara od strana dela oružanih snaga 2016. godine samo je ubzao i osnažio težnje za prezidencijalizacijom sistema vlasti u Turskoj. Posle pokušaja puča uvedeno je vanredno stanje, a potom je raspisan i održan referendum na kome je 51,41% izašlih birača podržalo ustavne promene, uz ogromnu izlaznost od čak 85,43%, što govori o visokom interesovanju građana, ali i dubokoj podeljenost kada je reč o budućem političkom kursu ove zemlje. Demokratskost procesa je dovedena u pitanje već samom činjenicom da je referendum održan u uslovima vanrednog stanja, a mnogi međunarodni posmatrači, kao i Savet Evrope

³¹ V. Mikić, „Perspektiva prezidencijalizacije ustavnog sistema Turske”, *Strani pravni život* 2/2016, 89–92.

³² M. Heper, M. Cinar, „Parliamentary Government with a Strong President: The Post 1989 Turkish Experience”, *Political Science Quarterly* 4/1996, 490–491, 501.

³³ V. Mikić (2016), 100.

³⁴ *Ibid.*

su konstatovali da je pored čitavog niza nepravilnosti celu kampanju karakterisala izrazita neravnopravnost strana, te da „dve strane (‘da’ i ‘ne’) nisu imale jednake mogućnosti da predstavе svoje argumente biračima.³⁵ Ustavni amandmani su pak usvojeni, stupili na snagu i doneli Turskoj predsednički sistem vlasti, makar deklarativno.

Doktrina se međutim prema ovim promenama neretko postavlja vrlo kritički: „Turska verzija plebiscitarnog predsedničkog sistema uključuje u osnovi: 1) institucionalizaciju vrhovne vlasti predsednika, te shodno tome sublimaciju kulta ličnosti u politici; 2) eroziju konstitucionalizma eliminacijom/suspendovanjem podele vlasti; 3) potiskivanje moći posredničkih institucija, uključujući političke stranke, državnu birokratiju, sindikate itd.; 4) uvođenje strateškog legalizma; 5) pretvaranje izbora u puko odobravanje poverenja lideru, i konačno; 6) pretvaranje javnosti u posmatrača, te jačanje uloge kolektivne aklamacije u politici”³⁶

Ustavnim amandmanima se predviđa da je predsednik Republike šef države i da njemu pripada celokupna izvršna vlast.³⁷ On ima pravo da imenuje jednog ili više potpredsednika, postavlja i smenjuje ministre, uvede vanredno stanje (uz odobrenje parlamenta), raspusti parlament (uz istovremeno održavanje i predsedničkih izbora), imenuje čitav niz najviših zvaničnika, čak 12 od 15 sudija Ustavnog suda, predlaže budžet itd.³⁸ Ovako postavljena funkcija predsednika možda i ne bi morala nužno voditi prezidencijalizaciji da je reč o zemlji razvijene demokratske i političke kulture. Kako to pak nije slučaj, turski autori ocenjuju da je „novi politički režim osmišljen tako da vlast suverene diktature može vršiti predsednik koji ima vanrednu vlast bez ikakvih zakonskih ograničenja trajno na raspolaganju, posebno kada je postojeći ustavni poredak u opasnosti, posmatrano iz njegove perspektive”³⁹

Dakle, izvesno je da je u Turskoj posredi prezidencijalizam u jednoj specifičnoj varijanti. Uvođenje predsedničkog sistema amandmanima iz 2017. godine nije za cilj imalo postizanje ekvilibrijuma vlasti, sistema kočnica i ravnoteža ili nešto tome slično, već je izvesno da je posredi bila želja za konsolidacijom i konstitucionalizacijom dominacije vladajućeg režima i predsednika Republike. To pokazuju kako odredbe amandmana, tako i način i ambijent sprovođenja ustavne revizije. Iako je, institucionalno posmatrano, zaista reč o predsedničkom sistemu vlasti, ne bi se moglo reći da je došlo do njegovog „izvitoperenja”, već pre da je intencija ustavnih promena u startu bila takva da se sva efektivna vlast jasno koncentriše u rukama predsednika Republike, preko mere koja je karakteristična za „čisti” predsednički sistem.

³⁵ <https://pace.coe.int/en/news/6596/turkey-s-constitutional-referendum-an-unlevel-playing-field>, 5. januar 2023.

³⁶ Z. Yilmaz, „Erdoğan’s presidential regime and strategic legalism: Turkish democracy in the twilight zone”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* 20 (1), 11. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2020.1745418>, 5. januar 2023.

³⁷ Ustav Turske, čl. 104.

³⁸ *Ibid.*, čl. 104, 106, 119, 146, 161.

³⁹ Z. Yilmaz, 15.

6. Evropa, polupredsednički sistem i prezidencijalizam

Posle pada Berlinskog zida i nekadašnjeg Istočnog bloka, te prelaska bivših socijalističkih država na ustavnost liberalno-demokratske tradicije, javio se čitav niz izazova kad je reč o ustavnoj arhitekturi i uređenju sistema vlasti ovih zemalja. Težnja za koncentracijom vlasti u rukama egzekutive bila je u velikoj većini prisutna makar u startu (pod geslom „naviknutosti naroda na čvrst režim”, o čemu je bilo reči), a u pojedinim se zadržala i do dan danas. Rešenje je uglavnom traženo u raznim vidovima polupredsedničkog sistema, u manjoj ili većoj meri baziranim na modelu Francuske V Republike. Takođe, postojala je snažna dominacija političkih aspiracija naspram ideje implementacije ustavnopravne doktrine. Primera radi, u literaturi se ističe da su ustavna rešenja položaja i uloge predsednika u Poljskoj, Mađarskoj i Bugarskoj bila prosto predmet trgovine: „ustavnopravni argumenti o ulozi predsednika u sistemu kočnica i ravnoteža su igrali veoma malu ulogu, umesto toga funkcija predsednika je kreirana prema modelu koji bi odgovarao konkretnoj osobi/pretendentu”.⁴⁰

Čak i kada je sam ustavni okvir bio takav da predviđa izbalansiran međusobni odnos vlasti, neretko su političke okolnosti (u Poljskoj npr. izrazito fragmentisan parlament) bivale takve da su pogodovale težnjama ka jačanju funkcije predsednika. Poljski predsednik Leh Valensa je tako „neprestano nastojao da ima odlučujuću reč u vođenju državne politike”⁴¹, tenzije na relaciji predsednik – premijer su bile posebno izražene u sferi međunarodnih odnosa i odbrane⁴², a Valensa se takođe aktivno mešao kada je u pitanju izbor ministara iz ova dva resora.⁴³ Na ovakve tendencije ponekad nisu bile imune ni države koje su se opredelile za čist model parlamentarnog sistema, sa krajnje svedenom ulogom predsednika republike. U literaturi se navodi da je Arpad Genc, prvi predsednik Mađarske posle sloma socijalizma, tokom svog prvog mandata izraženim „predsedničkim aktivizmom” ispitivao granice svoje moći u odnosu na vladu, da bi sa ovakvim težnjama u svom drugom mandatu prestao, te time trasirao praksu koju će nastaviti svi naredni predsednici Mađarske.⁴⁴

Težnje za koncentracijom vlasti u rukama egzekutive, posebno predsednika Republike, bile su najizraženije u državi naslednici Sovjetskog Saveza – Ruskoj Federaciji. Već u vreme donošenja ruskog Ustava zapadni naučnici se

⁴⁰ J. Elster, „Bargaining over the Presidency”, *East European Constitutional Review* 4/1993, 95.

⁴¹ D. Simović, 255.

⁴² P. Sula, A. Szumigalska, „The Guardian of the Chandelier or a Powerful Statesman? The Historical, Cultural and Legislative Determinants of the Political Role of the President of Poland”, in: *Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe, Their Formal Competencies and Informal Power* (ed. Vít Hloušek), Brno 2013, 113; M. Kasapović, „Parliamentarism and Presidentialism in Eastern Europe”, *Politička misao* 5/1996, 132. Koreni nesporazuma o granicama vlasti predsednika datiraju još od pre donošenja Malog ustava. Kada je 1990. godine Leh Valensa izabran za predsednika, norme koje su tu funkciju uređivale namerno su ostavljene nejasnim, kako bi se mogle tumačiti u skladu sa političkim potrebama. John Elster, 96.

⁴³ M. Đorđević (2020), 116.

⁴⁴ P. Köker, *Veto et peto: Patterns of Presidential Activism in Central and Eastern Europe*, doktorska disertacija University College London, London 2015, 227.

veoma kritički postavljaju prema uređenju koje on predviđa: „Umesto da stvo-ri institucionalno uređenje u kome su ovlašćenja i sledstveno odgovornost rav-nomerno raspoređeni, Ustav koncentriše vlast u rukama predsednika.”⁴⁵ Stiven Holms, inače autor koji ruski sistem vlasti karakteriše kao „superprezidencija-lizam”, ističe: „Zakonodavna i izvršna funkcija su fuzionisane, pošto predsednik ima pravo donošenja ukaza; štaviše sistem kočnica i ravnoteža funkcioniše samo u korist predsednika jer on ima pravo suspenzivnog veta, kao i pravo da raspusti skupštinu, a ova pak nema načina da blokira akte predsednika.”⁴⁶ Holms doduše kasnije u svom radu navodi da dekreti predsednika ne smeju biti u suprotnosti sa federalnim zakonima, ali i da ne postoji efikasan mehanizam koji bi to mogao da spreči. Što se tiče mogućnosti zakonodavnog tela da u takvim slučajevima spor iznese pred Ustavni sud, ovaj autor iskazuje sumnju da u ovim slučajevima Ustav-ni sud „ima dovoljno političke snage ili nezavisnosti” da pitanje razreši.⁴⁷ Ruski polupredsednički model pokazivao je od samog starta značajna odstupanja od svog francuskog uzora, a najveće razlike su primetne upravo u domenu ovlašće-nja predsednika Republike. Ričard Albert piše: „Na primer, ruski predsednik, za razliku od francuskog, ima i pravo zakonodavne inicijative i pravo suspenzivnog veta; ruski predsednik ima ovlašćenje da otpusti čitavu vladu; a u slučaju izglasa-vanja nepoverenja predsedniku vlade do njenog raspuštanja će doći tek ukoliko se predsednik saglasi sa odlukom zakonodavnog tela, ili ukoliko parlament u po-novnom glasanju ostane pri svojoj odluci.”⁴⁸

Ustavni amandmani iz 2020. godine su, pored više značajnih proširenja predsedničkih nadležnosti, kao jedan od svojih ciljeva imali i otklanjanje prepre-ka trenutnom predsedniku da čak u još dva mandata ostane na toj funkciji. Nai-me, dosadašnja odredba koja je onemogućavala više od dva konsektivna izbora na mesto predsednika Republike je zamenjena odredbom po kojoj „niko više od dva puta ne može biti izabran na mesto predsednika Ruske Federacije”, ali uz suštinski dodatak: „da ova odredba ne vezuje osobu koja se u momentu stupanja amandmana nalazi na funkciji predsednika.”⁴⁹ Ovime je trenutnom predsedniku Vladimiru Putinu omogućeno da se kandiduje na izborima 2024, kao i onima 2030. godine, čime mu je praktično data (teorijski posmatrano) mogućnost da bude predsednik Ruske Federacije sve do 2036. godine (prethodni mandati su sada u očima Ustava – poništeni).⁵⁰

Nedavnim ustavnim amandmanima (iz 2022. godine) ojačan je i pred-sednik Republike u Belorusiji. Posle niza opozicionih protesta 2020. i 2021. godine najavljena je, a potom i sprovedena revizija Ustava sa dva jasna poli-

⁴⁵ E. Walker, „Politics of Blame and Presidential Powers in Russia's New Constitution”, *East European Constitu-tional Review* 4/1993, 116.

⁴⁶ S. Holmes, 123.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ R. Albert, 226.

⁴⁹ <http://en.kremlin.ru/acts/news/62988>, 5. januar 2023.

⁵⁰ S. Belov, The Content of the 2020 Constitutional Amendments in Russia, <https://blog-iacl-aidc.org/2021-post-s/2021/04/01-constitutional-amendments-in-russia-content-llnf7>, 5. januar 2023.

tička cilja – učvršćivanjem funkcije predsednika Republike i obezbeđivanjem („osiguranjem”) lične pozicije predsednika Lukašenka (davanjem doživotnog imuniteta) sa jedne strane, kao i napuštanjem statusa „nuklearno neutralne zemlje”, sa druge.⁵¹ O ustavnim amandmanima se oglasila i Venecijanska komisija, samoinicijativno i bez mogućnosti pribavljanja dodatnih obaveštenja od beloruske strane, pošto su vlasti ove zemlje odbile svaku saradnju. Kritikovano je pre svega način na koji se pristupilo radu na ustavnoj reformi, prevashodno iz razloga jer je, suprotno odredbama važećeg beloruskog Ustava, ovaj posao poveren Ustavnoj komisiji i Radnoj grupi (koje je osnovao predsednik Republike), a ne predstavničkom telu – parlamentu. Zaključuje se i da proces nije bio niti transparentan, niti inkluzivan. Po pitanju predsedničkih ovlašćenja se konstatuje da „amandmani omogućavaju sadašnjem predsedniku da ostane u središtu državne moći i čini se da je njegova lična pozicija još više ojačana, s obzirom na to da neki predloženi amandmani predstavljaju individualno skrojena pravila i mere zaštite usmerene na očuvanje postojećeg stanja stvari”.⁵² Dalje se ističe da „i dalje postoji suštinska zavisnost vlade od predsednika koji, na primer, imenuje premijera (uz prethodnu saglasnost Predstavničkog doma) i druge ministre; može samoinicijativno smeniti vladu koja mu je „odgovorna”; i može opozvati akte vlade. Predsednik zadržava kontrolu nad parlamentom koji i dalje ostaje slaba institucija, a koju predsednik može raspustiti na širokim osnovama”.⁵³ Zaključuje se prosto da ustavna reforma u ovoj zemlji ne doprinosi rešavanju problema izraženog disbalansa vlasti (u korist predsednika Republike), koji postoji i u skladu sa ustavnim okvirom pre donošenja amandmana.

Još jedna bivša sovjetska republika o kojoj se u literaturi često govori u svetlu preteranog narastanja uloge predsednika države jeste Ukrajina. Reč je o zemlji polupredsedničkog sistema vlasti sa snažnim ovlašćenjima predsednika⁵⁴, u kojoj je pak bilo pokušaja da se ta vlast svede na uravnoteženije okvire. Kontinuirana politička nestabilnost i snažna politička podeljenost u ovoj zemlji su otežavali takva nastojanja. Uz nekoliko revizija, na snazi je i dalje Ustav iz 1996. godine. Venecijanska komisija ocenjuje da je „u praksi ovaj Ustav rezultirao koncentracijom vlasti u rukama predsednika Republike, kao i konstantnom konfrontacijom na liniji legislativa-egzekutiva”.⁵⁵ Ustav je revidiran 2004. godine, donošenjem amandmana koji su „dali jak impuls da se predsedničko-parlamentarni sistem

⁵¹ <https://www.dw.com/en/belarus-lukashenko-tightens-grip-in-referendum/a-60940398> i <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2022/02/belarus-seeks-to-amend-its-constitution-to-host-russian-nuclear-weapons>, 5. januar 2023.

⁵² Venecijanska komisija, *Mišljenje o ustavnoj reformi u Belorusiji, usvojeno na 130. plenarnoj sednici (18-19. mart 2022.)*, CDL-AD(2022)008.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Primera radi, njegov suspenzivni veto za svoje obaranje zahteva čak 2/3 većinu u ponovnom glasanju u parlamentu, što više nalikuje predsedničkom sistemu, mada postoje izuzeci - M. Đorđević, 127.

⁵⁵ Venecijanska komisija, *Mišljenje o ustavnoj situaciji u Ukrajini, usvojeno na 85. plenarnoj sednici (17-18. decembar 2010.)*, CDL-AD(2010)044, tač. 12.

reformiše u pravcu parlamentarnog”, ali su ovi amandmani (u iz više aspekata posmatrano veoma kontroverznom postupku) stavljeni van snage 2010. godine odlukom Ustavnog suda, kao neustavni.⁵⁶ Amandmani su četiri godine kasnije ipak vraćeni na snagu (novim glasanjem u parlamentu). 2019. godine je Ustav ove zemlje ponovo izmenjen kako bi se u njega kao strateški cilj unelo približavanje i članstvo u EU i NATO⁵⁷, a potom i (između ostalog) unela i dodatna ovlašćenja predsednika. Prostora za konstataciju da je posredi prezidencijalizam u širem smislu ima, ali kako na teritoriji ove zemlje u momentu pisanja ovih redova nažalost i dalje traje ratni sukob sa susednom Ruskom Federacijom, svaka dalja analiza trenutno važećeg ustavnog okvira Ukrajine, tj. sistema vlasti (i posebno njegove realne manifestacije u praksi) u ovoj zemlji je bezpredmetna.

Konačno, kada se govori o zemljama nekadašnjeg Istočnog bloka u kontekstu jačanja uloge predsednika republike, treba pomenuti i pojavu da do snazhenja šefa države može doći i faktičkim putem. Nepredvidljivost realne snage predsednika, koja može, ukoliko su ispunjene određene političke pretpostavke, praktično višestruko nadmašiti ustavnim rešenjem zacrtanu ulogu predsednika, najčešće je posledica kombinacije nedovoljno zrele demokratske kulture i (ne)postojanja eksplicitne zabrane članstva u političkoj stranci. Kako je još početkom devedesetih godina ukazao Pavle Nikolić na primeru Francuske, brojni su primeri zemalja u kojima stranačka pripadnost nema osetne posledice na balans grana vlasti, jer su brojne ustavne konvencije i decenije, pa i vekovi njihovog poštovanja obezbedili integritet samog sistema, nezavisno od trenutnih nosilaca funkcija.⁵⁸ Dok se, na primer, za nemačkog predsednika ističe da „meru neophodnog uzdržavanja postavlja on sam, u skladu sa svojim shvatanjem funkcije, jer nedvosmislenog normiranja nema”⁵⁹, odsustvo demokratske tradicije u tranzicionim zemljama zahteva preciznu i nešto ekstenzivniju regulativu, jer je percepcija nosilaca funkcija po pravilu takva da je „dozvoljeno sve ono što nije (eksplicitno) zabranjeno”.

Dobar primer u tom smislu predstavlja Hrvatska, zemlja polupredsedničkog sistema vlasti u kojoj uloga predsednika Republike znatno promenjena, najvećim delom usled unošenja eksplicitne zabrane zadržavanja članstva u političkoj stranci po otpočinjanju predsedničkog mandata. Doktrina tako prepoznaje tri distinktivna perioda u razvoju funkcije predsednika Republike: 1) „period imperijalnog predsednika” (*imperial presidency*) 1990 – 2000; 2) „tranzicioni period” (2000 – 2010); i 3) „period samoudržanog predsednika” (2011

⁵⁶ *Ibid*, tač. 15, 26–28.

⁵⁷ <https://www.rferl.org/a/ukraine-president-signs-constitutional-amendment-on-nato-eu-membership/29779430.html>, 5. januar. 2023.

⁵⁸ P. Nikolić, „Institucija predsednika Republike i promašaji i nedorečenosti Ustava Republike Srbije od 1990”, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2–3/1991, 290.

⁵⁹ K. Schlaich, „Der Status des Bundespräsidenten”, *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland II* (eds. Josef Isensee, Paul Kirchhof), Heidelberg 1987, 530–531.

– 2015).⁶⁰ U Hrvatskoj je ustavnim revizijom iz 2000. godine⁶¹ predviđeno da „nakon izbora predsednik Republike podnosi ostavku na članstvo u političkoj stranci, o čemu obaveštava Zastupnički dom Hrvatskog sabora”⁶², te je jasno zašto u doktrinarnoj podeli (a naravno i u praksi) ova izmena predstavlja važan kamen međaš.

U Republici Srbiji se pitanje akumulacije članstva u partiji, tj. leaderske pozicije i funkcije predsednika Republike postavlja još od ponovnog uvođenja višepartijskog sistema 1990. godine. Za razliku od Hrvatske, u našoj zemlji eksplicitno određenje inkompatibiliteta ne postoji u ustavnom tekstu. Navodi se samo da predsednik ne može vršiti drugu javnu funkciju ili profesionalnu delatnost, te se pitanje stoga prebacilo na teren dileme da li je funkcija predsednika političke stranke „javna funkcija” ili ne. Iako ovo pitanje i danas dovodi do niza različitih mišljenja, prostora za polemiku praktično nema, jer je pojam „javne funkcije” taksativno definisan Zakonom o Agenciji za borbu protiv korupcije⁶³, i ne obuhvata funkciju predsednika političke stranke. Da li je ovakvo rešenje dobro, do kakvih ono efekata dovodi i posebno – da li ga u budućnosti treba promeniti jesu pak teme o kojima treba diskutovati, ali to svakako premašuje predmet i obim ovog rada.⁶⁴

7. Zaključak

Danas u Evropi postoje dve države koje baštine predsednički sistem vlasti: Kiparska Republika i Turska. Nijedan od njih pak suštinski nije uporediv sa onim iz SAD. Dok je u slučaju prve zemlje zaista reč o sistemu podele vlasti, koji je dođe, usled političkih razloga ostao nedovršen i posle više od pola veka postojanja, Turska je primer države u kojoj je do promene iz polupredsedničkog u predsednički sistem došlo usled jasne i praktično neskrivene težnje za prezidencijalizacijom. Posledice takvog postupka će se tek videti, jer je do pomenute promene došlo relativno skoro (2017. godine).

Sa druge strane, ukoliko se termin „prezidencijalizacija” shvati u jednom širem smislu (kako to deo nauke čini), koji podrazumeva svako narastanje uloge predsednika do nivoa koji predstavlja ugrožavanje balansa vlasti po

⁶⁰ B. Smerdel.

⁶¹ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_11_113_2224.html, 5. januar 2023.

⁶² Ustav Hrvatske, čl. 96. st. 2. O drugim državama u kojima je zadržavanje leaderske pozicije u partiji nakon stupanja na funkciju predsednika eksplicitno zabranjeno vid. Dejan Milić, „Da li su inkompatibilne funkcije šefa države i predsednika političke stranke? Ustavno-pravni položaj predsednika Republike Srbije”, *Parlamentarizam u Srbiji* (ur. D. Simović, E. Šarčević), Sarajevo 2018, 231–235; Đ. Marković, „Način izbora predsednika Republike Srbije”, *Predsednik Republike i Ustav* (ur. Vladan Petrov), Beograd 2018, 134.

⁶³ Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije, *Službeni glasnik RS*, br. 97/2008, 53/2010, 66/2011 – odluka US, 67/2013 – odluka US, 112/2013 – autentično tumačenje, 8/2015 – odluka US 88/2019.

⁶⁴ Više o predsedniku Republike Srbije i članstvu u političkoj stranci vidi: M. Đorđević, „Constitutional Boundaries of Presidential Power and General Level of Political Culture. The Case of Serbia”, *Suprematia Dreptului* 2/2021.

proklamovanom ustavnom modelu, onda je primera takve prakse na Evropskom kontinentu puno, posebno u zemljama nekadašnjeg Istočnog bloka. Mogu se u ovom smislu razlikovati dve grupe država: zemlje koje institucionalnim rešenjima prekomerno jačaju ulogu predsednika države, kao i one u kojima se koriste maglovita ili spram dostignutog nivoa političke i demokratske kulture nedovoljno precizna regulativa, kako bi se u odsustvu ustavnih običaja funkcija predsednika ojačala.

Literatura

- Albert R, Presidential Values in Parliamentary Democracy, *I-CON* 2/2010.
- Belov S., The Content of the 2020 Constitutional Amendments in Russia, <https://blog-iacf-aicd.org/2021-posts/2021/04/01-constitutional-amendments-in-russia-content-lhnf7>, 5. januar 2023.
- Boban D., Ustavni modeli polupredsedničkih sustava vlasti u Rusiji i Poljskoj, *Anali hrvatskog politikološkog društva* 3/2006.
- Bruff H., The President and Congress: Separation of Powers in the United States of America, *Adelaide Law Review* 2/2014.
- Đorđević M., Constitutional Boundaries of Presidential Power and General Level of Political Culture. The Case of Serbia, *Suprematia Dreptului* 2/2021,
- Đorđević M., *Suspenzivni veto predsednika republike*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2020,
- Elster J., Bargaining over the Presidency, *East European Constitutional Review* 4/1993.
- Enciklopedija političke kulture*, Beograd 1993.
- Fleiner-Gerster T., *Allgemeine Staatslehre*, Berlin – Heidelberg 1995.
- Heper M., Cinar M., Parliamentary Government with a Strong President: The Post 1989 Turkish Experience, *Political Science Quarterly* 4/1996
- Hesselberger D., *Das Grundgesetz: Kommentar für die politische Bildung*, Bonn 1996.
- Holmes S., Superpresidentialism and its Problems, *East European Constitutional Review* 1/1994.
- Kasapović M., Parliamentarism and Presidentialism in Eastern Europe, *Politička misao* 5/1996.
- Köker P., *Veto et peto: Patterns of Presidential Activism in Central and Eastern Europe*, doktorska disertacija, University College London, London 2015.
- Marković Đ., Način izbora predsednika Republike Srbije, *Predsednik Republike i Ustav*, Beograd 2018.
- Marković R., Ka budućem Ustavu Srbije, *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 2017.

- Marković R., *Ustavno pravo*, Beograd 2014.
- Martin C., Growth of Presidential Government in Europe, *The American Political Science Review* 17/1923.
- Mikić V., Kritički osvrt na porast ovlašćenja američke izvršne vlasti, *Pravni život* 12/2013.
- Mikić V., *Normativna analiza položaja predsednika Republike i forme prećutne prezidencijalizacije ustavnog uređenja u Republici Srbiji*, Centar za javno pravo, http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Vladimir_Mikic8.pdf, 5. januar 2023.
- Mikić V., Perspektiva prezidencijalizacije ustavnog sistema Turske, *Strani pravni život* 2/2016.
- Milić D., Da li su inkompatibilne funkcije šefa države i predsednika političke stranke? Ustavnopравни položaj predsednika Republike Srbije, *Parlamentarizam u Srbiji* (ur. D. Simović, E. Šarčević), Sarajevo 2018.
- Nikolić P., Institucija predsednika Republike i promašaji i nedorečenosti Ustava Republike Srbije od 1990, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2–3/1991.
- Orlović S., Predsednik Republike: konstitucionalno-institucionalne dileme, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 1/2015.
- Popović D., *Comparative Governement – In the Early Twenty-First Century*, Belgrade 2017.
- Sartori Đ., *Upporedni ustavni inženjering*, Beograd 2003.
- Schlaich K., Der Status des Bundespräsidenten, *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland II*, Heidelberg 1987.
- Simović D., Petrov Vladan, *Ustavno pravo*, Beograd 2018.
- Simović D., *Polupredsednički sistem*, Beograd 2008.
- Smerdel B., Design and Operation of the Hybrid Presidency – Evaluation of the Power Sharing in the Croatian Top Executive, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 2/2015.
- Sula P., Szumigalska A., The Guardian of the Chandelier or a Powerful Statesman? The Historical, Cultural and Legislative Determinants of the Political Role of the President of Poland, *Presidents above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe, Their Formal Competencies and Informal Power* (ed. Vít Hloušek), Brno 2013.
- Tanasescu E. S., *The President of Romania or the slippery slope of political regime*, http://cachescan.bcub.ro/Simina_Tanasescu/Presidential_regime_of_Ro.pdf, 5. januar 2023.
- Tanasescu G., Romania and Russia, Cases of Semi-Presidentialism – The Problem of the Prezidentialization, *Romanian Review of Political Sciences and International Relations* 2/2014.
- Walker E., Politics of Blame and Presidential Powers in Russia's New Constitution, *East European Constitutional Review* 4/1993.

Yilmaz Z., Erdoğan's presidential regime and strategic legalism: Turkish democracy in the twilight zone, *Southeast European and Black Sea Studies*, 11, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2020.1745418>, 5. januar 2023.